

TÜRK MİLLETLER BİRLİĞİ: TÜRKİSTAN TARİHİ BİR TARİHÇİLİK ANALİZİ

Kanat BAZARBAEV

*Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kazakistan /
Türkistan.*

İlk Kayıt Tarihi: 29.03.2012

Yayına Kabul Tarihi: 26.05.2013

Özet

Bu makalede Sovyetler Birliği dağılıp, bağımsız Kazakistan için gelişim dönemi başladığı an imparatorluk bilinci kaldırılıp, onun yerine milli bilinç oluşturma görevinin ortaya çıkışına yönelik bilgiler incelenmiştir. Ayrıca, tarihi bilinci yenilemek gibi önemli bir görevin uygulanmasında Kazakistan'da bağımsızlık döneminde birçok adımların atıldığı ve Türk milletleri birliği düşüncesi ve onun çeşitli nüshaları ile örnekleri üzerine kapsamlı bir şekilde yapılmış araştırma çalışmaları açıklanmıştır. Bunun yanı sıra Türk milletleri birliği düşüncesini esas alan bağımsız Türkistan devletini kurma projeleri ve onun uygulanması ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, Kazakistan, Türkistan, Türk milliyetçiliği, Orta Asya.*

THE UNITY OF TURKIC NATIONS: AN HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS OF TURKESTAN HISTORY

Abstract

This article examines materials on the formation of national consciousness instead of imperial in independent Kazakhstan after the Soviet collapse, the period of the beginning of Kazakhstan development. As well as researches on the several taken steps in the period of the independent Kazakhstan about refreshing historical knowledge and notion of Turkic nations union and their options is explained widely. Also projects about independent Turkistan state based on the union of Turkic people and its implementation (realization) are reviewed.

Key Words: *Turkey, Kazakistan, Turkestan, Turkish nationalism, Central Asia.*

1. Giriş

Batı Türkistan'ı ele geçirmekle Rusya İmparatorluğu Avrasya kıtasındaki pozisyonunu oldukça pekiştirmiştir, çünkü Türkistan'ı yitirmek onun sadece ekonomik gelişimine değil, yanı sıra geopolitik amaçlarına da yıkıcı darbe olabilirdi. Dolayısıyla Rusya çarlık hükümeti Türkistan'ı yitirmemek için tüm gücünü sarfetmiştir. O zamanlar Rusya İmparatorluğundaki Türk halklarının özgürlük (bağımsızlık) mücadelesi başlamıştır. Rusya İmparatorluğunun hakimiyetindeki Türkistan toprağı Sovyetler Birliğı döneminde birçok sovyet cumhuriyetlerine ayrıldı, ancak bunlar Türk halklarının bağımsız devletleri olarak kurulmamış ve dolayısıyla bağımsızlık yolundaki mücadele devam etmiştir. XX. Yüzyılda bu mücadele kendine ait ideolojisi, programları ile önderleri bulunan siyasi mücadeleye dönüşmüştür. Sözkonusu mücadele dünya tarihinde ulusal kurtuluş hareketi olarak tarif edilmiştir.

Sovyetler Birliğı dağıldıktan sonra piyasa ekonomisi ile liberal demokrasi dönemindeki Kazakistan yüzyıllar boyunca bir tek bağımsız Türk devleti olan Türkiye ile ilişki kurmaya dikkatle önem vermiştir. Türk devletlerinin çeşitli alanlardaki işbirliğinin son derece önemli bir konu olduğunu Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan NARAZBAYEV kendi "Tarih Tolkinında (Tarih Dalgasında)" adlı eserinde şöyle dile getirmiştir: "Tarihin ortaya koyduğu sert talep, her türk devletine çeşitli alanlarda siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal metotlarla birleşme sorununu çözmenin herkese ortak olan enstitü mekanizmalarını genel aramayı taahhüt etmektedir" (Nazarbayev, 1999). Böylece kazak halkı önce Rusya İmparatorluğu, sonra Sovyetler Birliğı bünyesinde bulunduğu dönemlerdeki kayboluş safhasında olan Türklük soyunu yeniden elde edip, gelecekteki gelişim programının tesbit edilmesine imkan kazanmıştır.

Sovyetler Birliğı dağılıp, bağımsız Kazakistan için gelişim dönemi başladığı an imparatorluk bilinci kaldırılıp, onun yerine milli bilinç oluşturma görevi ortaya çıktı. Tarihi bilinci yenilemek gibi önemli bir görevi uygulamada Kazakistan'da bağımsızlık döneminde birçok adımlar atıldı. XX. Yüzyılın 30'lu yıllarında meydana gelen sürgünün 60. yıldönümü münasebetiyle 1997 "Toplumsal anlaşma ve siyasi sürgün kurbanlarını anma yılı", 1998 ise "Halk birliğı ile milli tarih yılı" olarak ilan edilmiş ve 2004 yılından itibaren "Kültürel miras" programı doğrultusunda yabancı arşivlerdeki Kazak tarihi ve kültürü ile ilgili bilgileri araştırmak, derlemek, tercüme etmek ve yayınlamak sonucunda milli bilincin oluşturulmasında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu görevi uygulamanın yolu totaliter bilincin temelini oluşturan "Sovyet halkı", "Sovyet kültürü", ve "sosyalist milletlerin birleşmesi" gibi hayali anlayışlara dayanmaktadır. Sözkonusu düşünce temelinin XIX. Yüzyılda ortaya çıkan Türk halklarının birliğı ile özgürlüğü düşüncesi olarak algılanması doğal bir olaydır.

Bağımsız Kazakistan'ın oluşması ile gelişimi ve siyasi liberal modernleştirme süreci Kazak tarihinin Sovyet dönemindeki ideolojik ve siyasi amaçlara uygun olarak tahrif edilmiş yönlerinin yeniden incelenmesini gerektirmektedir. Bunlardan Türk

halklarının birliğini amaçlayan ve Sovyet hükümetinin sömürgecilik düşüncelerinden vaz geçip, yurt dışına göçetmiş Türkistan'lı aydınların siyasi görevi ile ilgili konunun sovyet tarih biliminde araştırılmasının tekyönlü nitelikte olduğu malumdur. Örneğin, tarih biliminde Sovyet dönemindeki Orta Asya halklarına ait Türkistan'ın bağımsızlığı, Türk birliği ve Türk tarihinin ortaklığı ile ilgili düşünce ve fikiri ortaya koyan aydınların menfi bir sureti oluşturuldu. Onların eserleri ile düşünceleri unutulmuş veya araştırılmasına izin verilmemiştir. Bu konu ile ilgili eserler eleştiri niteliğinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türkistan ulusal kurtuluş hareketindeki Türk milletleri birliği düşüncesinin nasıl değerlendirildiğine dair araştırma çalışmalarının yapılması Kazakistan tarihinin güncel konularından biridir.

Doğu tarih biliminde Türk milletleri birliği ve Türkistan tarihi meselelerine yönelik ilmi araştırma çalışmaları Türkiye'de yapılmıştır. Türkiye, Rusya komünist düşüncesinden vaz geçmiş ve yurt dışına göçetmiş Türk aydınlarının ikinci vatanına dönüşmüştür. Türkiye'deki Türk göçmenleri bilimsel faaliyetler yapmış ve üniversitelerde eğitim vermiştir, bazıları ise siyasetle ilgilenmiştir. Türkiye'de Türk birliği yolunda mücadele eden aydınlardan Mustafa Çokay'ın birçok eserleri yayınlanmıştır. Türkiye'deki Türk göçmenlerinin sonraki dalgası İkinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkmış ve bunlar eğitim ve bilim, sanat alanlarında büyük bir öneme sahiptir. Türkiye araştırmacılarından öncelikle Tahir Çağatay ile Saadet Çağatay'ın Türkistan tarihi ve Mustafa Çokay hakkındaki eserleri çok önemlidir. H. Orkun'un kitabında Türkçülük düşüncesinin tarihi ile ilgili konu geniş bir ölçüde araştırılmıştır. (Orkun, 1977). Enver Paşa'nın hayat ve görevi, Türkistan'daki ulusal kurtuluş hareketine katılımı üzerine araştırma yapan A. Bademci, Ş. Aydemir ve İ. Ülkü'nün çalışmaları bulunmaktadır. M. Özdağ'ın eserinde Türkistan'daki ulusal kurtuluş hareketi sırasında türk milletlerinin birliğini destekleyen Türk aydınlarının yardımı açıklanmıştır. (Özdağ, 2007). M. Saray kendi Osmanlı devleti ile Türkistan hanedanı arasındaki karşılıklı ilişkileri araştıran monografisinde Türkistan'daki Rusya imparatorluğunun sömürgecilik baskısını incelemiştir. (Saray, 1994).

Türkistan'ın kurtuluşu ve Türk milletlerinin birliği konusu, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden devletler araştırmacılarının dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca, Özbekistan tarihçilerinden R. Şamsutdinov, H. Sadıkov, B. Koşanov, A. Hudaykulov ve S. Azamhujayev'in eserlerini zikretmek gerekmektedir. Bağımsız devlet olarak tanınmış Azerbaycan'da Türk birliğini esas alan, Turancılık düşüncesinin münadisi olan "Kaspi" gazetesinin yayıncılığını yapan bireylerden A. Guseynzade'nin hayat ve görevi, Azerbaycan halkının ulusal kurtuluş hareketinde önderlik yapan "Mussavat" partisi faaliyetlerinin yeni açıdan araştırılması başlamıştır.

Batı bilim adamlarının araştırmalarında Türkistan'ın Rusya hükümlanlığı altındaki siyasi, ekonomik ve kültürel gelişim konuları incelenmiştir. P. Mülen'in monografisinde sovyet Doğu halklarının ikinci dünya savaşı sırasındaki kurtuluş hareketi detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Fakat yazar o zamanlar Türkistan Milli Komitesinde yönetim görevinde bulunduğundan dolayı göçmen bazı türk aydınlarının yerini öznel

bir şekilde göstermiştir. (Mühlen, 1984).

Bunun yanı sıra Türk halklarının kurtuluş hareketi, Mustafa Çokay'ın ülke dışı mücadele yolu ve onun düşüncelerinin araştırılmasında Almanya vatandaşı ve milliyeti kazak olan Hasan Oraltay tarafından yapılan çalışmalar çok önemlidir.

Y. Landav Türk milletleri birliği düşüncesini Pantürkçülük olarak açıklamış ve bu düşüncenin Rusya imparatorluğu dönemindeki panslavyancılık ekoline direnç olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. M. Buttino kral yönetiminin yıkılıp, sovyet iktidarlığının yayıldığı dönemdeki Türkistan coğrafyası tarihini objektif bir şekilde incelemiştir. Araştırmacı, Türkistan'ın bütünlüğü ile Türk milletlerinin birliği yolunda mücadele eden Mustafa Çokay ile Turar Rıskulov gibi şahsiyetlerin Moskova şovenleri tarafından sürgüne gönderildiğini açıklamıştır. (Buttino, 2007). D. Kaşner Türk milletleri birliği düşüncesini "Türk milliyetçiliği" olarak algılamış ve onun ortaya çıkış esasları ile gelişim dönemlerini araştırmıştır. Rusya imparatorluğundaki doğu halklarının tarihini araştıran S. Zenkovski de Türk milletlerinin kurtuluş hareketinin esaslarını pantürkçülük olarak tarif etmiştir.

İngilizce bilimsel edebiyatta çok ele alınan konu, 1924 tarihli Türkistan'daki sınır çekme ve ayrı sovyet cumhuriyetlerinin kurulma konusudur. G. Park ve G. Uylar Türkistandaki sınır çekme siyasetinin neden 1924'ten önce başlatılmadığı sorusunu cevaplamıştır. Batı araştırmacıları sovyet hükümetinin sınır çekme siyasetinin milletlerin ortaya çıkışı hakkındaki yanlış bilgilere dayandığını ifade etmiştir. Bugünkü Rusya'nın O. Senyutkina, S. Çervonnaya, İ. Fadeeva ve diğer araştırmacıları her zaman Rusya Federasyonu bünyesindeki Türk milletlerinin kurtuluş hareketindeki Türkçülük, Turancılık düşüncelerinin gelişim tarihine dikkat çekmektedir. Rusya Federasyonu bünyesindeki Tataristan Cumhuriyet'inde Türkçülük, Türk milletlerinin birliği düşüncesi bilimsel düzeyde araştırılmaktadır. Örneğin, R. Muhammedinov'un "Türkçülüğün ortaya çıkışı ve evrimi" adlı monografisinde Osmanlı ve Rusya imparatorlukları, Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve şimdiki BDT ülkelerinde yaşayan Türk halklarının siyasi düşünce ve ideolojisinin XIX. Yüzyılın 70'li yıllarında şu ana kadarki gelişim tarihi incelenmiştir. M. Zakiyev'in "Türk ve Tatarların ortaya çıkışı" adlı çalışmasının birinci bölümünde türk ses türleri ve anlamı, Türk milletlerinin etnik soyu açıklanmıştır.

Sovyet tarihinin oluşturulması döneminde, XX. Yüzyılın 20-30'lu yıllarında Rusya ile yabancı ülkeler arasındaki ilişkilerin araştırılmasında N. Pokrovski temelleştiren sömürgecilik kavrayışı oluşturulmuştur. Araştırmacılar bu kavrayış temelinde Türkistan'ın Rusya imparatorluğu bünyesinde bulunduğu dönemdeki gelişim tarihini araştırmıştır. Bu konudaki çalışmaların arasından G. Safarov'un "Sömürgecilik Devrim (Türkistan uygulaması)" adlı eserini zikretmek mümkündür.

Sovyet araştırmacıları 40'li yıllarında Türkistan'ın Rusya tarafından baskı ile sömürgeleştirildiği hakkındaki düşüncelerden vaz geçip, onun yerine Türkistan ve di-

đer milletlerin Rusya'ya kendi istekleriyle dahil olunduğunu (sokulduğu) açıklayan düşünce ve fikirleri ortaya koydu. Sovyet Merkezi Komitesinin buyruğu gereğince SOKP Orta Asya Bürosu tarafından 23 Mayıs 1924 tarihinde karar alınmış ve bu kararda Orta Asya tarihinden Rusya'nın sömürgecilik siyasetine yönelik kavrayışın alınmasına talimat verilmiştir. 40-50'li yıllarında bu alana uygun olmayan eserlerin dağıtılması yasaklanmış ve yazarların çoğunluğu cezalandırılmıştır. Kral hükümetinin sömürgecilik siyaseti dumanlı hale dönüşmüş ve yabancı bölge halklarının ulusal kurtuluş hareketi feodal-monarşi niteliğindeki baş kaldırı olarak değerdendirildi.

Türkistan'da komünist iktidarlığının saltanat sürmesi hakkındaki konu sovyetler tarihinde tahrif edilen konulardan biridir. 50-60'lı yıllarında sovyet araştırmaları resmi görüşe uygun olarak Türkistan halkının tüm gruplarının komünistleri sevinçle karşıladığını ve kendi ülkelerinde hüküm sürmesini desteklediğini ispatlamaya çalışmıştır.

1924 tarihli sovyet cumhuriyetlerinin kuruluş tarihine yönelik eserlerde sovyet hükümetinin Türkistan'ı parçalamak siyaseti yerel halkın amaçları doğrudusunda yapılan etkinlikler olarak değerdendirilmiştir. Birçok eserlerde Türkistan'daki sınır çekme faaliyetleri sosyalist millet oluşturma anlayışını esas almıştır. Fakat bu anlayış sovyet sosyal bilimler temelini oluşturan marksizm kaideleriyle bağdaşmamıştır.

Kazakistan'da Türkçülük, Türkistan düşünceleri ve Türk milletlerinin kurtuluş hareketi ile ilgili araştırma konuları bağımsızlık aldıktan sonra ele alınmıştır.

Türkistan düşüncesini ilk araştıran bilim adamlarından M. Koygeldiyev "Türk eli" ve "Türkistan" kavramlarının anlamını incelemiş ve Mustafa Çokay'ın Türkistan'ın kurtuluş yolundaki tarihini araştırmıştır. (Koygeldiyev,1997).Ayrıca Türk halklarının ortak tarihi, eski Türk kabileleri, Türk milletleri birliği düşüncesi gibi konular T. Omarbekov'un eserlerinde araştırılmıştır. (Omarbekov, 2007).

Asya ülkelerindeki Türk göçmenleri hakkındaki araştırmalar elimizde bulunmaktadır, fakat Avrupadaki göçmenlerin siyasi görevi detaylı bir şekilde araştırılmış değildir. XX. Yüzyılın 20'li yıllarında yurt dışına göçetmiş Türk aydınlarının hayat ve görevi ile ilgili araştırmalar son zamanlarda yayınlanmaya başlamıştır. Kazakistan'da bu konu doğrudan siyasi göçmen M. Çokay ismiyle ilgilidir. Bu konudaki ilk araştırmalardan biri L. Esmagambetov'un eserinde M. Çokay'ın siyasi görüşünün oluşturulması, onun Türkistan bağımsızlığı yolundaki mücadelesi ile ilgili olarak incelenmiştir. (Esmagambetov, 2008). Ayrıca, yabancı ülkelerdeki türk göçmenleri, Avrupa ülkelerinin Türkistan siyaseti, ikinci dünya savaşı dönemlerindeki Türkistan meselesi gibi konular G. Kökebeyeve'nin araştırmalarında yer almıştır. (Kökebeyeve, 2009).

O. Konıratbayev tanınmış kazak aydını T. Riskulov'un Türkistan özerk cumhuriyetinde yaptığı görevlerini geniş bir ölçüde araştırmıştır. Türkistan ulusal kurtuluş hareketi H. Tursın çalışmalarında, türkçülük düşüncesinin kazak kurtuluş hareketindeki önemi S. Şildebay eserlerinde gösterilmiştir.

Kazakistan tarihindeki sözkonusu araştırmaların birçoğunu Alaş hareketi ve Alaşordu tarihi ile ilgili eserler (çalışmalar) oluşturmaktadır. Alaş hareketi ile Alaşorduya yeni görüş oluşturan bilim adamları K. Nurpeysov ve M. Koygeldiyev'tir.

Öyleyse, Türk milletleri birliği düşüncesini esas alarak bağımsız Türkistan devletini kurma projeleri ve onun uygulanmasının araştırılması tarihimizin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

2. Sonuç

Orta Asya'nın büyük bir kısmını alan Türk halkları arasındaki kültürel ve manevi benzerlikler, onların sürekli birbiriyle yakınlaşmasına neden olmaktadır. Yani Türk halkları arasında birliğin kurulması, bu siyaset adamlarının "Pantürkçülük" ideolojisi olarak değil, milletini seven, dil ve tarihine saygı duyan aydınların doğal gayret ve çabası olarak değerlendirilmelidir.

Türkler birlik ve kurtuluş yolunda iki yüzyıllık zor bir dönemi başından geçirmiştir. Türk milletleri birliği düşüncesi ile birlikte İslam birliği düşüncesi de yer almıştır. Bu iki düşünce arasında bir aykırılık görülmemektedir.

Türkistan'ın kurtuluğu (bağımsızlığı) yolunda mücadele eden siyaset adamlarının amacı sadece bağımsızlık olmuştur. Aydınlar tarafından bu amacın nasıl gerçeğeleştirileceğine dair çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Dolayısıyla Turancılık, Türkçülük ve Türkistan düşünceleri doğrudan Türk milletlerinin kurtuluğu ve bağımsızlık yolundaki mücadelelerle ilintilidir.

3. Kaynakça

- Buttino Marko. (2007). Revolütsiya naborot. Sredniya Aziya mejdu padeniyem tsarskoy imperi i obrazovaniyem SSCB. / per. s ital. N. Ohotina. M: Zveniya. 447 s.
- Esmagambetov K.L. (2008). Alem tanıgan tulga. – Almatı: Dayk-Press. 501 s.
- Koygeldiyev M. K. (1997). Tutas Türkistan İdeasi jane Mustafa Şokayulı. – Almatı: Kazak Üniversitesi. 53 s.
- Kökebayeva G. K. (2009). Germanya – Rossya – SSCB: politika, voyna i plen. – Almatı: Kazak Üniversitesi. 345 s.
- Mühlen P. (1984). Gamaliyac ile Kizilyildiz Arasında /Cev. E.B. Ozbilen. – Ankara.256 s.
- N. Nazarbayev. (1999). Tarih tolkınında. /Almatı: Atamura. 296 s.
- Orkun H.N. (1977). Türkçülüğün Tarihi. – Ankara: "Kömen yayınları".296s .
- Omarbekov T. (2007).Kazak ru-taypalarının türkülük etno-siyasi tarihi tamırları turalı (V-XVIII yy.) // Omarbekov T. Tarihpen örilgen tagdır. – Astana: Ana dil – Ata tarih. 321-325 s.
- Özdag M. (2007). Türk Dünyası ve Doğu Türkistan jeopolitiği.- İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.335 s.
- Saray M.(1994). Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875). – Ankara.160 s.

EXTENDED ABSTRACT

With the state independence gained by the Kazakh people the scientific community shows growing interest to the problems of the history of development of the national liberating movements, in particular, to the ideological sources of unification of Turkic peoples that were earlier treated according to the ideological conjuncture of the time, and are connected to the process of growing importance of the ethnic factor in development of modern society. Besides, the cultural and ideological components today traditionally play a role of a cementing basis of Turkic integration.

From the moment when Turkism occurred many historical works were created which reflected this process according to the certain concept. In connection with the pluralism of approaches in the historical science there is now a necessity to objectively analyze the basic ideas of Turkic political figures, who were repressed by the Soviet authority or unwillingly emigrated abroad.

The purpose of article is the analysis of the emergence and evolution of the ideological bases of Turkic unity, separating from the general mass of Turkic public figures the adherents of the idea of “Unified Turkistan”. According to the purpose of the research the following tasks are to be fulfilled: study the ideological currents of Turanism and Turkism, reveal their semantic meanings and differentiate the sphere of their application; study the history of the emergence, development and distribution of the idea of “Unified Turkistan”; investigate the history of the conquest by Tsarizm of the Western Turkistan and integration of Turkistan in the colonial structure of the Russian Empire; study the politics of the Temporary Government in Turkistan, basic ideas of the Turkic political figures about the state status of Turkistan in the structure of the future democratic Russian Republic; study of the experience of realization of the idea of creating Turkic states – Turkistan autonomy and Alashorda; reveal the basic contradictions between national policy of the Soviet government and the idea of Turkic unity; investigate the history of emergence of Turkic political emigration; study the history of Turkistan legion in the context of struggle for unifying the Turkic peoples and aspiration to create the independent state in Turkistan.

This research article cover the first half of XX century. It was the period that combined the two-uniform process: development of the ideological bases of Turkic unity and distribution of Turkism among Turkic peoples of the Russian Empire, and also the first experience of creation of the modern forms of Turkic states on the territory of Turkistan.

In article is determined by the complex study of the history of the emergence and evolution of the idea of “Unified Turkestan” as a component of Turkism utilized for the first time. In the article the new methodological approaches to the study of the history of national liberating movements of Turkic peoples and activity of Turkic emigrants are presented. This material is consists in the fact that the generalized in

the article may help to restore existing blanks in the historiography of the history of struggle for “Unified Turkestan”. The practical significance of consists in the opportunity of use of its basic suggestions and materials for preparation of scientific works and manuals on the history of statehood in Central Asia. The conclusions in the work can be used by the representatives of state organizations engaged in forecasting of the ways of development of the Turkic states’ integration.

Turkism and Turanism are ideological bases of aspiration of Turkic peoples to the unity; the terms of Panturkism and Panturanism as the concepts of ideological character carry negative meaning; the idea of creation of unified Turkestan emerged as an alternative way of development of Turkic peoples, included by power to the structure of Russia; in politics of imperial authority of the Temporary and Soviet governments on creation of the unified Turkic state the continuity is traced.